

АКТУАЛЬНЫЯ ПЫТАННІ Ў ЛІТАРАТУРНЫХ ДЫСКУСІЯХ УКРАЇНЫ І БЕЛАРУСІ ПАЧАТКУ ХХ СТАГОДДЗЯ

«У гісторыі культуры не было іншай эпохі, якая б у такой ступені, як ХХ стагоддзе, <...> усхвалявала свядомасць сучаснікаў, выклікала б такую патрэбу ў тэрміновым і гучным абвясчэнні сваіх парываў і сваіх пошукаў» [1, с 3]. Для ўкраінскай і беларускай літаратур гэты перыяд таксама стаў часам актыўных пошукаў уласнага шляху развіцця, імкнення пісьменства рэпрэзентаваць нацыянальную літаратуру ў каардынатах агульнаеўрапейскага працэсу, сцвярджаючы яе як самабытны, самадастатковы ў сваім развіцці геакультурны феномен. Украінская і беларуская літаратуры пачатку ХХ стагоддзя дэманструюць высокую ступень камунікатыўнай адкрытасці, якая адлюстравалася ў актыўнай літаратурнай рэцэпцыі іншанацыянальнага досведу: на старонках «Літаратурна-навуковага вісніка», «Нашай Нівы», «Української хати» друкуецца вялікая колькасць перакладаў, рэцэнзій і крытычных аглядаў творчасці замежных пісьменнікаў і паэтаў. Адбывалася ўсведамленне неэфектыўнасці і бесперспектыўнасці ізаляванага развіцця і неабходнасці эстэтычнай разгерметызацыі айчыннай культуры. У выніку пашырэння камунікатыўных сувязей адбываўся «актыўны адбор» тых крытэрыяў творчасці, якія адпавядалі ўласным эстэтычным патрэбам, фарміравалася мастацка-інтэлектуальная прастора, дзе інтэнсіўна абмяркоўваліся і дыскутаваліся пытанні функцыянавання і развіцця нацыянальных літаратур.

Ва ўкраінскай літаратуры да пачатку ХХ стагоддзя не часта дэклараваліся эстэтычныя канцэпцыі, не складаліся маніфесты. Першыя ўкраінскія мадэрністы (Леся Українка, В. Кабылянская, М. Кацюбінскі, В. Стафанік і інш.) аддавалі перавагу «практыцы», рэалізуючы свае эстэтычныя погляды ў творчасці. Толькі ў 1901 годзе ў «Літаратурна-навуковым вісніку» М. Вараны звярнуўся з адкрытым лістом да ўкраінскіх пісьменнікаў, прапанаваўшы далучыцца да стварэння «Українського альманаха», «які хоць бы зместам і выглядам хоць часткова мог бы наблізіцца да навейшых плыняў і кірункаў у сучасных літаратурах еўрапейскіх», «хацелася б твораў хоць з маленькай доляй арыгінальнасці, з незалежнай свабоднай ідэяй, з сучасным зместам; хацелася б твораў, дзе было б хоць трошкі філасофіі... На эстэтычны бок твораў патрэбна звярнуць найбольшую ўвагу» [7, с. 98]. Па сутнасці, М. Вараны ўпершыню публічна актуалізаваў неабходнасць звароту ўкраінскай літаратуры да мадэрнізму.

На заклік Варанага адгукнуўся прыхільнік народніцкага напрамку ўкраінскага літаратуразнаўства С. Яфрэмаў. У артыкуле «В поисках новой красоты» крытык стаў на абарону народніцкага разумення задач літаратуры, сэнсам і мэтай якой павінен быць «путь изображения действительности», імкненне «вскрыть общественные язвы, предложить то или иное их объяснение, натолкнуть на способы излечения...» [5, с. 102]. Ідэалагізаваны

погляд крытыка на ролю і задачы творчасці выклікаў у літаратурных колах шырокі рэзананс. У артыкуле «Принципи і безпринципність» І. Франко адзначыў, што «д. Яфрэмаў <...> шукае ў літаратуры найперш публіцыстыку, тэндэнцыю, даследавання хіб і падавання пэўных рэцэптаў для іх лячэння, у той час як галоўная задача літаратуры «<...> у тым, каб, як сказаў калісьці Шэкспір, быць люстэркам часу, маляваць чалавека ў яго грамадскай сувязі і ў тайніках яго душы» [8, с. 365]. Леся Українка ў непрынятым да друку артыкуле, які згубіўся ў рэдакцыях, выступіла ў абарону новых літаратурных плыняў, якія ва ўкраінскай літаратуры былі прадстаўлены творчасцю В. Кабылянскай і Г. Хаткевіча, абвінавачанымі С. Яфрэмавым у трансляванні дэкадэншчыны. У лісце да маці ад 7 лютага 1903 года яна напісала аб сваіх намерах даць «добры адпор – не толькі Яфрэмаву, а ўсім увогуле антымадэрністам, «духа не разумеюшым» [10, с. 39].

Літаратурная дыскусія 1901-1903 гадоў адзначыла пераход ўкраінскай літаратуры ў эстэтычную фазу развіцця, у якой прыглушаюцца дыдактычныя, асветніцкія функцыі літаратуры, характэрныя для літаратуры XIX стагоддзя, уступаючы месца ўласна літаратурным. Таму, як заўважыў І. Франко, «пытанне утылітарнасці ў літаратуры» стала тым прадметам, «з-за якога ідзе разлад паміж старой і новай літаратурай». «Старая» літаратура ў асобах І. Нечуя-Лявіцкага, П. Мірнага, М. Старыцкага і іх паслядоўнікаў стаяла на пазіцыях народніцкага рэалізму, прапаведуючы ідэю выхаваўчай функцыі літаратуры, яе паслядоўнага падпарадкавання патрэбам грамадства. «Новая» літаратура (Леся Українка, В. Кабылянская, М. Кацюбінскі, В. Стафанік і інш.) адстойвала ідэю суверэннасці мастацтва, свабоды самавыявы мастака.

Пазней паэты «Молодої музи» (Ф. Какоўскі, А. Луцкі, П. Карманскі, М. Галубец і інш.) таксама прапанавалі вызваліць літаратуру ад дыктату грамадскіх інтарэсаў. У 1907 годзе (газ. «Діло», № 249) быў надрукаваны «Маніфест Маладой музы» за подпісам А. Луцкага, дзе абвешчаліся намеры паэтаў «вырвацца ад афіцыйных шаблонаў і шукаць прыют для свайго «я» свабодна, дзе толькі сэрца ўецца» [9, с. 444]. Маладамузаўцы паспрабавалі ўключыцца сваёй творчасцю ў еўрапейскі літаратурны працэс, аб'явіўшы сваімі настаўнікамі Ніцшэ, Ібсэна і Метэрлінка і актуалізаваўшы папулярныя для заходнееўрапейскай культуры тэмы «крызісу і нядолі», новага тыпу чалавека, «што страціў веру і надзею».

Маніфест «Молодої музи» выклікаў другую хвалю дыскусіі, якая выявіла «нежыццёвасць» ва ўкраінскай літаратуры канцэпцыі творчасці, што прапагандуе свабоду ад усялякай ідэйнасці. Выступаючы супраць тэндэнцыйнасці, «жадаючы быццам бы стаяць па-за... змаганнімі ідэалаў, на вяршынях чыстай красы, яны тым самым закрываюць перад вачыма публікі або сваё неразуменне жыцця, або свой цынічны індэферэнтызм. І што даюць ёй за гэта? У найлепшым разе бязмэтную гульню слоў і форм, каларыстычныя кантрасты, стракатыя дэкарацыі, за якімі няма нічога жывога і рэальнага. А гэта таксама тэндэнцыя, што разыходзіцца з мэтай паэзіі,» – адзначаў І. Франко [9, с. 240]. «Адсутнасць жыццёвых ідэалаў» (І. Франко),

«манія літаратурнасці пры адначасовым аслабленні і ўпадку энергіі творчай» (М. Яўшан) прадвызначылі адмоўную рэакцыю крытыкаў на творчасць маладых паэтаў. Ідэя «мастацтва для мастацтва», акрэсленая ў маніфесте, засталася лозунгам, які не знайшоў творчага ўвасаблення ў парывах маладамузаўцаў «у метафізічныя і містычныя краі». Але, як зазначыў Л. Андрэеў, «у маніфестах заяўлена тое, чым літаратура хацела стаць, маніфесты яшчэ не літаратура, маніфесты – літаратурная формула... Аднак для таго, каб голас стагоддзя пачуць, каб усвядоміць яго парывы і пошукі, неабходна прыслухацца да <...> заклікаў і лозунгаў <...>» [1, с. 3].

Крытыкі кіеўскага часопісу «Українська хата» (М. Еўшан, М. Срыблянскі, А. Таўкачэўскі), якія падтрымлівалі ідэю мадэрнізацыі літаратуры, прынцыпова не стваралі праграм і маніфестаў. «Праграмы прытрымліваюцца толькі творцы сярэдня, ... абмежаваныя ў сваіх сілах ды бяссільныя, якім і здаецца, што яны здзяйсняюць заданне сапраўднай вялікай творчасці, калі ўкладаюць тэндэнцыю...» – пісаў М. Яўшан у артыкуле «Праблемы творчасці» [4, с. 16]. Эстэтычная канцэпцыя творчасці «хацяян» пабудавана на прызнанні не толькі літаратурнай, але таксама ідэалагічнай яе функцыі, сутнасць якой заключаецца ў падрыхтоўцы «ўзвышанай атмасферы ў грамадстве», «у выхаванні адзінак і цэлых пакаленняў, ... здольных да ўспрымання і ўзрастання ў сабе ўсяго прыгожага, радаснага і велічнага» [4, с. 17]. Народніцка-сялянская ідэя народу трансфармуецца тут ў ідэю інтэлектуальнай высокаразвітай нацыі, здольнай ўспрымаць эстэтычна дасканалую літаратуру.

Падобную дыскусію ў беларускай літаратуры ў 1913 годзе справакаваў артыкул «Сплачвайце доўг!» Ю. Верашчакі («Наша Ніва», № 26-27), дзе аўтар акцэнтаваў увагу на самых істотных праблемах станаўлення маладой літаратуры. Аналізуючы стан тагачаснай паэзіі, аўтар небеспадстаўна вылучаў у ёй наяўнасць тэндэнцыйнасці ў спосабе адлюстравання нацыянальнага жыцця. Ю. Верашчака разумеў вострую неабходнасць павярнуць дыкурс беларускай ідэі ад канстатавання непрыглядных рэалій беларускага быцця да фарміравання новага модусу нацыі, модусу будучыні. Аб'ектыўна існавала «чытаючае і думачае беларускае грамадзянства», якое «ў праве вымагаць чагось для сваёй душы, мерыць іхню [паэтаў] творчасць меркай еўрапейскай, якую прыкладаюць усе народы на свеце да творчасці сваіх прарокаў» [6, с. 274]. Ю. Верашчака актуалізуе неабходнасць арыентацыі на высокаадукаванага рэцыпіента дзеля эстэтычнага росту літаратуры. Яго заклік да паэтаў «даць красу, даць мысль, паднімаць і весці душы» прадыктаваны адчувальнай неабходнасцю пераадолець рысы утылітарнасці ў беларускай літаратуры, якая ставіла сваёй першазадачай адлюстраванне грамадскай ідэі, што перашкаджала стварэнню літаратуры «ўясветнага значэння».

«Адказ Юрцы Верашчаку» Янкі Купалы («Наша Ніва» 1913 г., № 30) засведчыў цесную ўзаемазалежнасць беларускай літаратуры з працэсамі нацыятварэння, што прадвызначае панаванне ідэалагічных яе функцый над эстэтычнымі (як часовая неабходная мера). Лявон Гмырак у артыкуле «Яшчэ

аб сплачванні доўгу» адзначыў існаванне рацыі і ў эстэтычнай скіраванасці Ю. Верашчакі, і ў «грамадзянскай канцэпцыі» Я. Купалы, прыйшоўшы да высновы, што «поўная фармуліроўка гэтай справы павінна абхопліваць абедзве формулы» [3, с. 210].

Дыскусія на тэму ідэйных прыярытэтаў у літаратуры знайшла сваё арыгінальнае ўвасабленне ў апавяданні М. Багдановіча «Апокрыф». Тут краса паэзіі вызнаецца першаснай у адносінах да карысці: «Няма красы без спажытку, бо сама краса і ёсць той спажытак для душы» [2, с. 51]. Ідэя самакаштоўнасці красы, суверэннасці мастацтва стала асновай канцэпцыі творчасці М. Багдановіча і ключавым момантам новай эстэтыкі ў беларускай літаратуры.

Такім чынам, ва ўкраінскай і беларускай літаратурах пачатку ХХ стагоддзя назіраецца тыпалагічная падобнасць шляхоў літаратурнага развіцця, пошукаў ідэйна-эстэтычных арыенціраў. На старонках перыядычных выданняў абмяркоўваліся пытанні утылітарнасці, тэндэнцыйнасці, ідэалагічнай заангажаванасці літаратур, а таксама шляхоў і спосабаў іх пераадолення. Літаратурныя дыскусіі Украіны і Беларусі пачатку ХХ стагоддзя стварылі спрыяльнае інтэлектуальна-мастацкае поле для канструявання нацыянальнай канцэпцыі літаратуры.

Літаратура

1. Андреев Л. Порывы и поиски ХХ века // Называть вещи своими именами: прогр. выступления мастеров запад.-европ. лит. ХХ в. / сост., предисл., общ. ред. Л. Г. Андреева. М., 1986. С. 3–18.
2. Багдановіч М. Поўны збор твораў: у 3 т. Т. 2. Мінск, 2001.
3. Гмырак Л. Яшчэ аб сплачванні доўгу / Александровіч С. Х. [і інш.]. Беларуская літаратура ХІХ – пач. ХХ ст.: хрэст. крыт. мат. Мінск, 1978. С. 209-212.
4. Євшан М. Критика; Літаратурознаўство; Эстетика / упор. Н. Шумило. К., 1998.
5. Єфремов С. В поисках новой красоты // Єфремов С. Літ.-крит. статті. К., 1993. С. 48-120.
6. Ластоўскі В. Выбраныя творы / уклад., прадм. і кам. Я. Янушкевіча. Мінск, 1997.
7. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. К., 1997.
8. Франко І. Принципи і безпринципність // І. Франко. Зібрання творів: у 50 т. Т. 34. К., 1981. С. 360–365.
10. Франко І. Я. Літаратурно-критичні статті. К., 1950. Українка Л. Зібрання творів: у 12 т. Т. 12. К., 1979.